

6. Тищенко О. Модель курсу “Мова професійного спілкування” (Психолінгвістичний аспект) // Дивослово, №1. – 2000. – С. 56.
7. Шевчук С. Українське ділове мовлення. – К.: Вища школа, 1979. – С. 8.

УДК 37.035.6

Дроздова О.А., Халимоник Г.О.

НАЦІОНАЛЬНІ СТЕРЕОТИПИ ПОВЕДІНКИ ЯК ПРОБЛЕМА МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Як самий термін “міжкультурна комунікація”, так і концепції, що його розкривають, виявилися одними з найбільш популярних і, без перебільшень можна констатувати, модних у соціогуманітарних науках кінця ХХ століття. На думку Н.Н.Трошиної, “сьогодні маємо змогу говорити про свого роду соціальне замовлення на дослідження проблем міжкультурної комунікації, оскільки безліч людей зіштовхуються з проблемами міжкультурного непорозуміння, зумовлених відмінностями в культуроспецифічних нормах комунікації. Ці непорозуміння викликають у партнерів відчуття невпевненості й острах потрапити в “комунікативну пастку”” [9: 56]. Важко заперечити той факт, що мовна ситуація України є постійним джерелом конфлікту між двома різномовними частинами населення, і витоки цієї проблеми не лише в тому, що певна кількість росіян проживає на території України, а, передусім, у тому, що значна кількість етнічних українців є російськомовною. Варто зауважити, що з-поміж них є чимало тих, хто усвідомлює всю неприродність цієї ситуації. Зокрема, ми маємо на увазі молодь, що походить з російськомовних родин південно-східних регіонів, але навчається на факультетах української філології, а, відтак, за слушним зауваженням І.Ющука: “Процес українізації утруднений не лише через чисельні соціальні чинники: сфера і мова, а й через суто психологічні факти” [11: 32]. Передусім, ідеться про “комплекс меншовартості, другорядності” рідної мови порівняно з елітністю мови сусідньої держави. З огляду на це, на часі перед сучасною лінгводидактикою вищої школи постає завдання не лише озброїти майбутніх філологів-україністів знанням мовних систем, а й поступово та цілеспрямовано руйнувати стереотип меншовартості національної мови і культури.

Задля вирішення цього зроблено вже чимало, зокрема, більш глибокому розумінню цієї проблеми сприяли праці таких вчених, як Б.Антоненка-Давидовича, В.Брицина, І.Дзюби, С.Караванського, Ю.Шевельова. Окрім того, психологічні основи мовленнєвої поведінки і мотиви вибору мови спілкування ґрунтовно викладені в дослідженнях Т.Бурди, Л.Виготського, Є.Льїна, Г.Костюка, О.Леонтьєва, О.Лурії. Певні засади щодо того, яким саме чином формувати у свідомості студентів “україномовну картину світу”, запропоновані в наукових розвідках В.Дроздовського, С.Єрмоленко, Л.Мацько, Г.Онкович, Н.Остапенко, М.Пентилюк, Л.Паламар, О.Потапенка, О.Сербенської, Л.Скуратівського, Г.Шелехової та інших. Отже, з-посеред запропонованих підходів, ми зупинимося на ідеї контрастивного вивчення мовних культур з метою ознайомлення студентів зі стереотипами ментальної, етнокультурної свідомості власного народу. Проте варто зауважити, що в наукових дослідженнях чітко не зазначено, яким саме чином таке зіставлення має бути запроваджене у процес навчання рідної мови. Ми ж ставимо за мету розглянути можливість уведення російсько-українського перекладу в практику навчання майбутніх філологів як одного з дієвих заходів формування в їхній свідомості “україномовної картини світу” та національних стереотипів поведінки. Адже, як відомо, “у процесі перекладу відбувається зіткнення не лише лексичних та граматичних систем, а й комунікативно-прагматичних, лінгвоетнічних, психологічних, соціокультурних уявлень, менталітету мовців” [4: 61]. На нашу думку, навчання російсько-українського перекладу сприятиме усвідомленню студентами унікальності та неповторності рідної мови як вияву національного духу народу, а отже,

руйнуватиме в їхньому уявленні “комплекс меншовартості” рідної мови. Задля досягнення цієї мети вбачається за доцільне розв’язати такі **завдання**: 1) обґрунтувати поняття національного стереотипу в контексті сучасних досліджень; 2) розглянути гендерні проблеми як феномени культури й стереотипи поведінки представників обох народів; 3) подати приклади лексем, що є втіленням моральних засад національних світоглядів росіян і українців.

Передусім слід відзначити, що питання про стереотип є досить складним, адже означений феномен, як засвідчив аналіз теоретичних джерел, розглянуто дослідниками в різних галузях знань: психології, соціології, когнітології, етнографії, лінгвістики, етнолінгвістики (Ю.Апресян, Є.Бартмінський, А.Байбурін, Г.Батигін, Л.Гусякова, І.Кон, В.Красних, Ж.Коллен, А.Міхеєв, Ю.Прохоров, В.Рижков, Ю.Сорокін тощо). Усвідомлено звуживши коло проблем, пов’язаних із досліджуваними поняттями, ми зупинимося лише на принципово важливих для нас моментах.

Так, у більшості праць, що розглядають поняття “стереотипу”, потрактовано його в контексті соціальної взаємодії, як певну “модель” поведінки, яка пов’язана з національно детермінованим вибором тієї чи іншої тактики й стратегії поведінки у певній ситуації, вибір якої зумовлений системою потреб і мотивів. Тобто, стереотип інтерпретується як комунікативна одиниця етносу, яка здатна спонукально впливати на свідомість особистості, формуючи в ній відповідні мотивації (за В.А.Рижковим). У контексті сучасних досліджень чимало вчених пов’язують стереотип з концептосферою тієї чи іншої національно-лінгвокультурної спільноти.

Так, за визначенням “Короткого словника когнітивних термінів”, концепт – це “оперативна змістова одиниця пам’яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку, всієї картини світу, що відображена в людській психіці” [3;90]. А.Вежбицька визначає концепт як об’єкт зі світу “Ідеальне”, яке має назву і відображає певні культурно зумовлені уявлення людини про світ “Дійсність”. Дослідження, що проводять у царині когнітивної лінгвістики, доводять, що концепт щільно пов’язаний з асоціативним полем назви, в якій виявляється. Асоціативна організація зв’язків репрезентує одну з моделей зберігання знань у пам’яті людини. Вона розуміється як певна форма семантичних мереж, що існує у свідомості. З кожним вузлом семантичних мереж у довготривалій пам’яті людини пов’язані відомості, асоціативно з ним разом збуджувані. Услід за В.Красних, тлумачимо стереотип як певне “уявлення” фрагменту довкілля, фіксовану ментальну “картинку”, що є результатом відображення у свідомості особистості “типового” фрагменту реального світу, певний інваріант картини світу [4: 17]. На наш погляд, стереотип поведінки – це сценарій ситуації, що виконує прескриптивну функцію: визначає поведінку і дії, які треба виконувати. Стереотипи поведінки, зберігаються “у свідомості у вигляді штампів і відіграють роль канонів. Вони становлять інваріанти діяльності, визначають комунікативну (зокрема – вербальну) поведінку в тій чи іншій комунікативній ситуації” [4: 179]. Отже, під *національними стереотипами поведінки* ми розуміємо певні національно-культурно марковані правила, що відомі будь-якому представнику певної національно-лінгвокультурної спільноти, які входять до національно-когнітивної бази знань, і є нормою національно-соціокультурної поведінки.

Як відомо, проникнення в етнічну картину світу вимагає знання “основних припущень чи передбачень, що на побутовому рівні мало усвідомлюється та обговорюється, але суттєво впливає на зміст і спрямованість діяльності та поведінки представників етнічної спільноти” [Етнічний довідник]. Так, ми б хотіли приділити окрему увагу традиційним стереотипним уявленням про соціальну роль і поведінкові характеристики чоловіків і жінок у російській та українській спільнотах. Уважаємо, що найяскравіше це можна висвітлити шляхом перекладу пар лексем “*женщина – жінка*” та “*мужчина – чоловік*”, який здійснюватимемо із залученням етнокультурологічних відомостей.

Порівняймо змістове наповнення слів “*женщина – жінка*”. Звернення до позамовних знань дозволяє дійти висновків, що кожна з двох культур має власні, глибоко національні і

абсолютно не тотожні уявлення про стереотипи поведінки представників жіночої статі. Зокрема, українська жінка споконвіку мала набагато більше прав, аніж її російська сусідка: право вибирати собі чоловіка, право на особисте майно та земельний наділ, право очолювати сім'ю, нести повну відповідальність за економічну спроможність господарства і сплату податків у разі смерті чоловіка. Натомість, російська жінка протягом тривалого періоду історії знаходилася у повній залежності від свого чоловіка. Так, аналізуючи велику кількість паремій обох народів, що зберігають багатовікові уявлення про національні стереотипи поведінки, з'ясуємо, що у переважній більшості вони навчають росіянок виключно хитрощами керувати своїм чоловіком: *“Муж голова, жена – шея: куда захочу, туда и поворочу; Жена мужа не бьет, а под свой нрав ведет; У хорошей жены и плохой муж будет молодцом”*. Ці прислів'я також засвідчують нерівноправність становища жінки і чоловіка: *“Птица крыльями сильна, жена мужем красна; Муженек хоть всего с кулачок, да за мужниной головой не сижусь сиротой; Стерпится - слюбится”*. До речі, щодо останнього прислів'я, то слід нагадати, що російські жінки досить часто виходили заміж, жодного разу не бачивши в очі свого нареченого, – весілля влаштовувалося через сваху. Натомість, українські дівчата майже завжди на власний розсуд та за особистими уподобаннями могли подати нареченому рушники, або ж піднести молодому гарбуза чи макогона. Окрім того, в Україні досить поширеним був звичай “сватання дівчини”, тоді як в інших країнах він зник ще за середньовіччя, то в нас зберігся аж до XVIII ст. Полягав цей звичай у тому, що дівчина сама могла запропонувати “хлопцеві руку, не заручаючись його згодою, причому їй дуже рідко відмовляли, бо це могло накликати нещастя на його дім” [9: 172]. Українські прислів'я навчають саме чоловіка, а не жінку, шанувати, берегти та опікуватися своєю половиною: *“І в лиху годину не кидай дружину; Жінка за три угли хату держить, а чоловік за один; Не потрібен клад, якщо у чоловіка з дружиною лад”*.

Щодо ілюстрації національних стереотипів поведінки українських чоловіків, то зазначимо, що обсяг цієї статті не дозволяє ґрунтовно висвітлити цю проблему. Тому, зупинимося лише на одному аспекті цього питання. Так, на Україні традиційно склалося, що чоловіка передусім оцінювали за тим, чи є він справжнім хазяїном, чи прагне зміцнити і вдосконалити своє господарство, збільшити земельні наділи. Українській культурі, зокрема, притаманна любов і повага до праці, що сприяло виробленню несвідомої ментальної настанови, яка дозволяє сприймати працю як засіб самореалізації і самовираження людини. Також відомо, що Україна є передусім сільськогосподарською державою, а слово “земля” стало концептом української культури. Так, земля завжди вважалася святою, при найвищій клятві українці їли землю або цілували її. Окрім того, найбільшого співчуття в суспільстві зазнавали “безземельні” чоловіки через те, що вони не могли реалізувати себе в праці на власній землі. Натомість, у системі концептів національної свідомості росіян [3] не представлено жодного слова, яке б так чи інакше перетиналося з російською лексемою “труд”: “душа, тоска, судьба, задушевность, удаль, воля, поле, даль, авось” (“поле” тут розглядається як символ безкрайнього простору, а не як об'єкт праці).

Наведемо приклади перекладу кількох лексем, що втілюють моральні засади національних світоглядів росіян і українців. Зокрема, розглянемо чи є пара слів *“гостеприимство”* і *“гостинність”* абсолютними семантичними відповідниками. Так, С.К. Богдан відзначає, що *“Гостинність – це одна з унікальних рис українців, про яку в давнину із захопленням писали навіть чужинці”* [1: 198]. Авторка також додає, що гостинність є елементом української ментальності, а, отже, одним зі стереотипів національної поведінки. Зокрема, гостинність полягала не лише в тому, щоб прийняти та почастивати бажаного або неочікуваного гостя, а й поширювалася на старців, жебраків, прочан, калік, що жили милостинею. Їх вважали “божими людьми”, жаліли, не відпускали без подання. Українська гостинність позначилася на чисельних приказках: *“Гість лави не засидить, ліжка не залежить; Чим хата багата, тим і гостям рада”*. Що ж до російського *“гостеприимство”*, то йому не властиве таке ж семантичне забарвлення, що має українська лексема *“гостинність”* (пор.: *“Хто в гості не їздить і до себе не зве, той недобрим сливе. –*

В гости ходитъ – надо и к себе водитъ”). У семантиці російського “гостеприимство” виокремлюється певне емоційне забарвлення нещирості почуття радості з приводу появи гостя на порозі дома: *“Гость не кость, за дверь не выкинешь; Гостям два раза рады: когда они приходят и когда уходят; Не вовремя гость хуже недруга”*. Ще до однієї з найістотніших відмінностей українського національного світогляду належить його яскраво виражене релігійне спрямування. Зокрема, у 1932 р. швейцарський мандрівник Г.Цбінден під час своєї подорожі на Гуцульщину писав, що там не було власновільної, індивідуальної розгнуданості, яка панує в Західній Європі, хоч є більше оригінальності, більше сильних особистостей, які ґрунтуються на живій основі релігійного життя [2]. Отже, до національних стереотипів поведінки українців, на наш погляд, доречно залучити ті загальнолюдські засади моралі, що сповідує християнство: совість, всепрощення, терпіння, любов до ближнього, співчуття до знедоленого, взаємодопомога. Натомість, для росіян не є характерним такий потяг до релігії. Так, якщо проаналізувати російський обрядовий фольклор, то цікаво дізнатися, що “серед пісень, які нагадують наші колядки й щедрівки і були записані серед росіян сто років тому, нема жодної в якій згадувався би Бог, Христос, Богородиця і святі” [10: 118]. Пригадаємо також загальновідомий російський вислів *“Пока гром не грянет, мужик не перекрестится”*. Така відмінність у сприйнятті християнської релігії обома народами підтверджує також і докорінну протилежність національних стереотипів поведінки українців і росіян. Так, перекладаючи пару слів *“взаимопомощь”* і *“взаемодопомога”*, варто зауважити, що їх семантичний обсяг не однаковий в обох мовах. Це, зокрема, підтверджується даними асоціативного експерименту проведеного серед 25 респондентів – студентів-першокурсників – на слово – стимул *“взаимопомощь”*. Виявилось, що в 14 випадках першою реакцією на це слово був штамп радянських часів *“касса взаимопомощи”*. Водночас, поняття *“взаемодопомога”* належить до світоглядних категорій українського менталітету, проявляється у чисельних формах і обрядах, що засновані на відповідальності членів громади один за одного.

Резюмуючи викладене, висловимо припущення, що навчання російсько-українського перекладу може суттєво вплинути на формування у свідомості студентів “україномовної картини світу”, а також сприятиме засвоєнню ними національних стереотипів поведінки, адже було з’ясовано, що: 1) національні стереотипи поведінки – це національно-культурно марковані правила, що відомі будь-якому представнику певної національно-лінгвокультурної спільноти, які входять до національно-когнітивної бази знань і є нормою національно-соціокультурної поведінки; 2) гендерні стереотипи поведінки обох народів переважно є схожими, однак для поведінки українських жінок є більш виразною незалежність у вчинках, розум, свобода, власна гідність, а для чоловіків – працьовитість, хазяйновитість, прагнення здобути добробут; 3) стрижнем національних стереотипів поведінки є такі поняття як *“гостинність”*, *“взаемодопомога”*, які не притаманні “російськомовній картині світу”; 4) ідея міжкультурної комунікації ґрунтується на звичайному постулаті, що всі ми є різними, але будучи різними, є одночасно частиною єдиного соціокультурного простору. Задля того, щоб у студентів різної етнічної приналежності, які мешкають в Україні, сформувалась стійка загальноукраїнська ідентичність, необхідно, щоб вони не лише усвідомлювали й поважали свою різність, але й свою єдність, або, принаймні, навчились ставитись до цього толерантно і з розумінням.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Богдан С.К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. – К.: Рідна мова, 1998. – 475 с.
2. Брайчевський М.Ю. Утвердження християнства на Русі. – К., 1989 – 139 с.
3. Вежицкая А. Язык. Культура. Познание. – М.: “Русские словари”, 1996.–406 с.
4. Красных В.В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология: Курс лекций. – М.: УТДГК.Гнозис, 2002. – 284 с.
5. Краткий словарь когнитивных терминов / Под общ. ред. Е.С. Кубряковой. – М.: МГУ, 1996. – 247 с.

6. Селіванова О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К.: Фітосоціоцентр. – 1999. – 148 с.
7. Сербенська О. Мовна ментальність та шляхи її формування // Записки перекладацької майстерності. – Львів: Простір. – М. – 2003. – Т.3. – С. 64-74.
8. Трошина Н.Н. Лингвистический аспект межкультурной коммуникации // Лингвистические исследования в конце XX в.: Сб.обзоров/ Березин Ф.М. – М., 2000. – С. 56-67.
9. Українська минушина: Ілюстрований етнографічний довідник. – 2-н вид. / А.П.Пономарьов, П.Ф. Артюр, Т.В. Космічна та ін. – К.: Либідь, 1994, – 256 с.
10. Українське народознавство: Навч. посібник. – Львів.: Фенікс, 1994. – 608 с.
11. Ющук І. Українська мова як навчальний предмет у вищій школі // Урок української. – 2004. – №1 (59). – С. 32-33.
12. Етнічний довідник: поняття та терміни. [http:// www.socd.oniv.Kiev.ua/ PUBLICAT/ SOCIJEVTUKH/](http://www.socd.oniv.Kiev.ua/PUBLICAT/SOCIJEVTUKH/).

УДК 378. 147

Дубовик Л.П.

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ ДО ПРОЕКТУВАННЯ ВИРОБІВ ІНТЕР'ЄРНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Характерною ознакою сьогоденної підготовки вчителя є його підготовка не тільки до організації навчально-виховного процесу, а також до пошуково-дослідної, методичної діяльності, що дає йому можливість створювати, опановувати, використовувати різноманітні нововведення. Перед вчителями трудового навчання поставлено важливе перспективне завдання оновити зміст трудового навчання і виховання молоді на основі проектно-технологічного підходу, “який інтегрує всі види сучасної діяльності людини: від появи творчого задуму до реалізації готового продукту” [3: 4].

Проблемі застосування проектно-технологічної діяльності на уроках трудового навчання присвячені роботи Т.О.Антонюка, В.І.Бондаря, О.В.Киричука та ін. Слід зауважити, що окремі питання використання методу проектів на уроках трудового навчання розглядалися у дослідженнях О.М.Коберника, Г.А.Кондратюка, В.К.Сидоренка, В.Д.Симоненка, С.М.Ящука та ін. Проте питанням професійної підготовки майбутніх фахівців до впровадження методу проектів присвячена обмежена кількість робіт. Основну увагу в них спрямовано на підготовку студентів до розробки проектів технічних об'єктів: інструменти, устаткування, пристрої тощо; моделей: авіамоделювання, судномоделювання, автомобільний моделізм та ін.; виробів декоративно-ужиткового мистецтва. У роботах В.Д. Симоненка, О.М. Коберника, С.М. Ящука [1] наводиться орієнтовний напрям творчих проектів, серед яких є і виробу інтер'єрного призначення. Проте вони не виділяються в окрему групу, не акцентується увага на специфічних особливостях їх проектування. Тому метою нашої роботи було обрано розробка та обґрунтування змісту підготовки студентів інженерно-технологічного факультету до проектування виробів інтер'єрного призначення на основі визначення структури та особливостей проектно-технологічної діяльності учнів спрямованої на навколишнє архітектурно-предметне середовище. Означена підготовка відбувалась у межах дослідної роботи з підготовки до створення естетичного середовища в шкільних приміщеннях студентів інженерно-технологічного факультету Херсонського державного університету.

Організація підготовки вимагала врахування виключно важливого значення положення щодо необхідності цілісного підходу до підготовки майбутнього вчителя, що обґрунтовується у науково-педагогічній літературі (С.Глазачев, Л.Даниленко, В.Ільїн та ін.). Він передбачає тісний взаємозв'язок у формуванні проектної, естетичної і педагогічної культури студента, що забезпечує формування розвинутої особистості, здібної до технічної і естетичної творчості, здатної залучити до неї учнів.